

NEHCÜ'L FERADİS'TE MENTAL FİİLLER

Mina DOLATİ DARABADİ*

Öz

Dil; düşüncelerin, duyguların aktarımını gerçekleştiren ve insanlar arasında iletişim kuran önemli bir araçtır. İnsanlar duyularıyla çevrelerindeki bilgileri algırlarlar. Birey, duyularla elde edilen bilgileri, beyinde olan bilgilerle değerlendirerek onları anlamlandırmaya çalışır.

Dil ve zihnin ilişkisinden yola çıkarak, kelimelerin beyinde oluşumu araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Fiillerin zihinde oluşumu ise, bu alanın bir dalı olarak ele alınmaktadır. Fiillerin zihinde oluşumuna *Mental verbs* ya da *Mental fiiller* denilmektedir.

Algılama ve anlamdırma sürecindeki farklı aşamalarda oluşturulan mental fiiller, farklı sınıflandırmalara girmektedirler. Bu çalışmada, Nehcü'l Ferdis'te bulunan mental fiillerin sınıflandırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mental fiilleri, Duyu fiilleri, Duygu fiilleri, İdrak fiilleri, Nehcü'l Feradis.

MENTAL VERBS IN NEHCÜ'L FERADİS

Abstract

Language; is an important means of transferring of the thoughts and emotions and communicating between people. People perceive the information in their surroundings with their senses. People perceive the information in their surroundings with their senses. The individual tries to make sense of the information obtained by the senses by evaluating it with the information in his brain.

It is being examined by the researchers how the words are formed in the brain, based on the relationship between language and mind. Formation of the verbs in the mind is considered as a branch of this field. The formation of the verbs in the mind is called Mental verbs.

The mental verbs which were formed at different stages of the perception and understanding process, are entered into different classifications. In this study, the classification of the mental verbs was done in the Nehcü'l Feradis was done.

Keywords: Mental Verb, Mind Verb, Perception Verbs, Emotion Verbs, Nehcü'l Feradis.

GİRİŞ

Dil, düşünceleri aktarmak için kullanılan bir araçtır. İnsanlar duygu, düşünce ve görünüşlerini dile aktararak ilişki kurmaktadırlar. Aslında dil, düşüncelerin yansımaları sağlamaktadır.

Bireyler çevresini kendi anlayış ve düşünme gücüyle değerlendirirler. Algıları ve olayları değerlendirme, ölçme ve gerçeği bulma işlevinde ölçek, bireyin kendi zihin gücüdür. (Karakuşçu 1999: 74-75)

Dil ve zihnin ilişkisinden yola çıkarak, kelimelerin beyinde oluşumu araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Fiillerin zihinde oluşumu, bu alanın bir dalı olarak ele alınmaktadır. Fiillerin zihinde oluşumuna *Mental verbs* ya da *Mental fiiller* denilmektedir.

Bir mental (zihinsel) süreç sonucu ortaya çıkan idrak, algılama ve duygular ile ilgili fiillere '*Mental Fiil*' deniliyor. (Şahin 2012: 49)

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Mental fiiller, felsefe, dilbilim ve psikoloji gibi ilimlerin ilgi alanına girdiğinden dolayı, farklı yönlerden ele alınmaktadır. Dil bilimi alanında ise genellikle anlam bilim temelinde incelenmektedir. Bu çalışmada ise mental fiiller dilbilimi açısından incelenmiştir.

Dilin mental süreci farklı aşamalardan meydana gelir. Bu sürecin ilk aşaması algulamaktır. İnsan etrafındaki olayları duyularıyla algılayarak beyine gönderir. İkinci aşaması ise alınan bilgiler ile beyinde olan bilgilerle birlikte anlamlandırmayı ve yorumlamayı gerçekleştirir. Son olarak, birey bu bilgilerden hareketle kendi düşüncelerini, duygularını ve tutumunu dile aktarır.

Örneğin bir köpek gören insan bu köpekten korkabilir. Görme ile varlığını algıladığı köpeği zihnindeki eski bilgilerden hareketle ya da içgüdüsel olarak korkma tepkisi verebilir. Görme anından korkma anına kadar insan zihninde gerçekleşen her harekete *mental hareket* denir. Dil bağlamında zihinsel süreçte gerçekleşen faaliyetleri anlatan fiiller *Mental Fiiller* olarak adlandırılmaktadır. (Hirik 2017: 58)

Mental fiiller için farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Haliday ve Goatly gibi birçok araştırmacı mental fiilleri sınıflandırırken *algılama*, *etki* ve *idrak* fiillerine yer vermiştir.

Şahin çalışmasında, Mental fiilleri üç sınıfta incelemektedir. Mental sürecin ilk aşaması olan duyuların zihinde anlamlandırmasını ifade eden fiillere *algılama fiilleri* demektedir. Öfkelenmek, üzülme, korkmak ve sevinmek gibi duygular ile mental sürecin sonunda ortaya çıkan tepkisel duyguları bu grupta değerlendirmektedir. Mental süreç sonucunda ortaya çıkan duygu durumlarını ifade eden fiillere *duygu fiilleri*; *İdrak fiilleri* ise zihnin anlamlandırma faaliyetleri sonucu ortaya çıkan fiiller olarak ele almaktadır. (Şahin 2012: 50)

Yaylagül ise, mental fiilleri *Duyu fiilleri*, *Duygu fiilleri*, *Anı ve Uslamlama fiilleri* ve *Açıklama fiilleri* olmak üzere dört farklı sınıfta incelemiştir. (Yaylagül: 2005)

Levin konuyla ilgili eserinde mental fiilleri *algılama fiilleri*, *duyularla ilgili fiiller*, *gözlem fiilleri*, *gözetleme fiilleri* ve *psikolojik durum fiilleri* şeklinde sıralamıştır. (Levin, 1993: 185-187)

Bu çalışmada ise Harezmi Türkçesine ait belli başlı eserlerden olan *Nehcü'l Feradis'te* Mental fiiller, İdrak fiilleri, Duygu fiilleri ve Duyu fiilleri olmak üzere üç farklı sınıfta incelenmektedir.

NEHCÜ'L FERADİS

İlk olarak Şihabeddin Mercanî, "*Kitabül müstefadı'l ahbar fi ahvali Kazan ve Bulgar*" adlı eserinde Nehcü'l Feradis'ten söz etmiş ve kitabın yazarını Muhmud b. Ali es-Sarayı olarak tanıtmıştır. Mercanî, eserin Volga-Bulgarlar arasında meydana geldiğini ileri sürmüştür. Mercanî'nin şahsi kütüphanesinde bulunan bu nüsha daha sonra kaybolmuştur.

Daha sonra Yeni Cami nüshasının kâşifi sayılan, Ahmed Zeki Velidi (Togan) ise, eserin yazarını Mahmud b. Ali olarak tanımlamakla beraber, eserin Harezmi bölgesinde yazıldığını iddia etmiştir. İstanbul Süleymaniye kitaplığında bulunan bu nüsha *Kitabü fazaili mucizatin Nebi* adıyla kayıtlıdır.

Nehcü'l Feradis'in ondan fazla nüshasının bulunmamasına rağmen eserin müellifi ve yazılan yeri hakkında kesin bilgi veren bir nüsha bulunmamaktadır. Ancak genel olarak eserin Harezmi bölgesinde Mahmud b. Ali tarafından 1360 yıllarında yazıldığı kabul edilmektedir.

Türk-İslam dünyasının ilk kırk hadis örneği bilinen Nehcü'l Feradis, her biri 10 faslı içeren dört bâbdan meydana gelmektedir. Birinci bapta peygamberin hayatından ve faziletlerinden, ikinci bapta dört halifenin, ehli beytin ve dört imamın faziletlerinden, üçüncü bapta Allah'a

yaklaştıran iyi amellerden ve dördüncü bapta ise Allah'tan uzaklaştıran kötü amellerden bahsedilmektedir.

Her faslın başında Arapça bir hadis ve onun Türkçe çevirisi zikredilmektedir. Hadisten sonra ise, hadisin kaynağı, onu açıklayacak hikâyeler veya başka hadisler ve Kuran'dan ayetler yer almaktadır.

Sade ve anlaşılır bir dille yazılan bu eser insanlara dünya ve ahirette iyi yaşamağı göstermek amacıyla yazılmıştır. Eserin Türkçe adı *Uşatmahlarınñ Açuq Yolu* (Cennetlerin Açık Yolu) bunu yansıtmaktadır.

Bu incelemede TDK'nun 2014 yılında Ankara'da basıldığı nüshadan faydalanılmıştır. Sözü geçen eser, Janos Eckmann'ın Yeni Cami nüshasındaki tıpkıbasımı ve Teczan ve Zülfikar'ın çeviryazı ile Ata'nın dizin-sözlüğünden meydana gelmektedir. (Eckmann: 2014)

1. İdrak fiilleri

Birey çevresini kendi anlayış ve düşüncesiyle algılamaktadır. Aldıkları bilgileri beyinde anlamlandırmaya çalışır. Olayların, durumların, nesnelere beyindeki değerlendirilmesi ve bir anlamla sonuçlanması bir süreç kapsamaktadır. Bu sürece **idrak** adı verilmektedir. Düşünme sürecini belirten fiillere ise *İdrak fiilleri* denilmektedir.

Yaylagül İdrak fiillerini, 'Anı ve Uslamlama fiilleri' başlığı altında incelemiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

'Duyma eylemi yoluyla elde edilen girdinin beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve bu yolla gerektiğinde daha ileri uslamlama için çağırılması anlatan bir bölüm eylem bu grup içinde değerlendirilebilir.' (Yaylagül 2005: 35)

İdrak fiilleri ifade ettikleri anlama göre farklı sınıflarda yerleştirebilmektedirler:

1.1 Anlama ifade eden fiiller

Algılamamanın bir sonraki aşaması olan anlamayı ifade eden bu fiiller, Nehcül Feradis'te sadece *añla* fiilinde kendisini göstermektedir.

añla- 'anlamak'

'Şeytân ol arada bolmasa, erenler Şeytân hilelerini yağışı *añladılar* tağı hęc añar boy bermediler qutuldu.' (227-16)

"Şeytan o arada olmasa, Şeytan hilelerini iyice anladılar ona hiç boyun eğmediler, kurtuldular."

'Müsâ Peyğambar bu manîni *añladı* erse bardı tağı ol ayâllarqa aydı: ...' (113-8)

"Musa Peygamber bu manayı anladığında varıp o çocuklara dedi: ..."

Aldığı Ek	-dılar	-ğayın	-dı erse
Kullanım Sayısı	1	1	1

1.2 Bilme ifade eden fiiller

Bu sınıfta yer alan fiiller, İdrak fiillerinin bir sonraki aşamasını belirtmektedir. Bilme ifade eden mental fiiller, daha çok *bil*- kök fiilinde ve *belgür*- fiilinde görülmektedir.

belgür- 'belirmek, belli olmak, ortaya çıkmak'

'Qaçan kim Peyğambarqa bu hâlat *belgürdi* erse, ew içindekiler cümlemüz tek turduq hęc sözlemedük.' (418-1)

"Bu durum Peygamberde belli olduğunda, evin içindekiler, hepimiz sessiz durup hiçbir şey söylemedik "

'Cümle qorqup ürküp yığılışı keldiler taqı aydılar: Yâ Muhammed ne iş *belgürdi?*' (16-16)

"Hepsi korkup, ürküp, toplanarak gelip dediler: Ya Muhammed ne olmuş"

Aldığı Ek	-di	-ür bol-	-di erse
Kullanım Sayısı	5	1	1

bil- 'bilmek, öğrenmek'

'... biri taqı biringe aytur: Ey Tanrının qulu, *bilürmüsen* kim bu yıl nece kişi hec qıldı? Tep aydı erse, ol ferîşte aydı kim: *Bilmezmen.*' (270-17)

"biri birine söyledi: Ey Tanrının kulu, bu sene kaç kişinin Hac kıldığını biliyor musun?

Dediğinde, o melek dedi: bilmiyorum ..."

'öz zahmatını tabîbqa beyân qıldı erse, tabîb taqı anıñ illetini *bildi* taqı aña muvâfiq dârü aytu berdi ... '(423-12)

"kendi hastalığını doktora söylediğinde, doktor onunun sebebini anladı ve ona uygun ilaç verdi ..."

'Eger sen anı körmeseñ ol bārî seni şeksiz köre turur tep *bilseñ* tedi.' (428-4)

"Sen onu göremezsen bile, o şüphesiz seni görür diye bil, dedi."

Aldığı Ek	-ür + Şahıs Eki	-ür + Soru Eki	-ür + er + Şahıs Eki	-ür + bol-	-di + Şahıs Eki	-di + me + Şahıs Eki	-di+ Soru Eki	- ginçe	- medin	- gey+Şahıs Eki	- eyin	- mezmen	-mek gerek
Kullanım Sayısı	44	15	4	1	35	21	3	1	6	9	2	26	10

Cetvelde gösterilen eklerin yansıra, bu kelime başka ekleri de üzerine alarak kelimeler kurmuştur. Bu fil ile yapılan kelimelerin sayısı toplam 312 dir.

bildür- 'bildirmek, belli etmek'

'Yana bazı qavmlar taqı seni talab qıldılar erse, anlarqa yer yüziniñ genlerini *bildürgil* taqı hürmet ve izzet berdiñ.' (317-12)

"Yine bazı kavimler seni talep ettiklerinde onlara yeryüzündeki hazineleri belli et ve saygı ve değer ver."

'Haq teâlâ edgülık qılmaq tilese hem dünyâda ve hem ahiratta ol qulga şeriat ahkâmını *bildürür* ...' (185-15)

"Hak Teâlâ iyilik yapmak istese hem dünyada hem ahirette o kula şeriat ahkamını bildirir ... "

Aldığı Ek	-ür	-dünj	-di	-di erse	- se+Şahıs Eki	-eyin	- üp tür	- mış bol	- megil	- mes erdi
Kullanım Sayısı	1	1	1	2	2	1	2	1	1	1

1.3 Düşünme ifade eden fiiller

Bu fiiller, durumu ve olayı anlamaktan bir önceki aşamayı belirtmektedir. İletişim fiillerinden sonra, bu sınıftaki fiiller, İdrak fiillerinde en fazla çeşitliliği göstermektedirler.

saqın- 'düşünmek, sanmak'

'Andın soñ aydı: Ey Mekke halqı siziñ sezikiñiz benim haqqımqa neteg turur? Men sizke ne qılğayın tep *saqınursiz?*' (51-14)

"Ondan sonra dedi: Ey Mekke halkı, siz benim hakkımda ne düşünüyorsunuz? Ben size ne yapacağımı sanıyorsunuz?"

'... anlar bir ögür halâyıq tururlar sizlerdin, yanî musulmānlardın, siz anı şer turur tep *saqınmañ* şer anlarqa turur' (418-10)

"... onlar sizden bir bölük halayıktırlar, yani Müslümanlardan, siz onların şer olduklarını düşünüyorsunuz şer onlaradır"

Aldığı Ek	-ur+ Şahis Eki	-ur+ er+ Şahis Eki	- mışlar	-dı + Şahis Eki	-dılar + erse	-ıp + (turur)	-Emir Kipi+ Şahis Eki	-maz + (erdim)
Kullanım Sayısı	7	5	1	9	1	3	3	2

san- 'sanmak'

'Peygāambar aydı: Bu işni quvvat mu tep *sanursiz?* Quvvat ol turur kim ādemī öfkesin tutsa' (149-17)

"Peygamber dedi: Bu işi kuvvet diye mi düşünüyorsunuz? Kuvvet insanın öfkesine hakim olmasıdır"

'ol mumingā *sanmaduq* yöndin rüzini tegürgey tep aydı.' (188-8)

"o mümine sanmadığı yerden, rızk veririz dedi. "

Aldığı Ek	-ur siz	-maduk
Kullanım Sayısı	1	1

sana- 'farz etmek, saymak'

'Ey yārānlarım eger aqlıñız bar erse, özleriñizni ölüğlerdin *sanañız.*' (434-2)

"Ey yarlarım, eğer aklınız varsa kendinizi ölümlerden sayın "

'yigirmi maqām evliyālarınıñ kerāmatlarıñ *sanadı* taqı cümlesindin Haqqa sığındı.' (317-14)

"evliyaların kerametinde yirmi tane saydı ve hepsinden Hakka sığındı."

Aldığı Ek	-dı	-ñız	-madın
Kullanım Sayısı	1	1	1

sez- 'sezmek'

'men andag *sezermen* kim, bu kişi iñen yañşı bolğay emānat bolğay' (114-6)

"ben öyle sanıyorum ki, bu insan çok iyidir, emanettir"

'ol qızıñ kim meni medh qıldı, ögdi meni, edgü bolğay tep *sezdi* anı qabül qıldım' (114-11)

"beni öven, hakkımda iyi düşünen kızını kabul ettim "

Aldığı Ek	-er men	-er mü sen	-di	-di erse	-mez erdiler
Kullanım Sayısı	12	1	2	1	1

taqıl- 'aynı fikirde olmak'

'Bu rey iñen savāb rey turur tedi. Taqı *taqıldılar* tegme bir qabīladın bir yiğit hāsıl qıldılar.' (19-16)

"Bu çok iyi bir fikirdir. Hepsi aynı fikirdedirler her bir kabileden bir yiğit ortaya geldi"

Aldığı Ek	-dılar
Kullanım Sayısı	1

1.4 Hatırlama, Unutma ifade eden fiiller

Beyinde olan bilgilerle yeni beyine aktarılmış bilgilerin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan fiiller, bu sınıfta yer almaktadırlar. Bu sınıfta en fazla hatırlamak ve unutmakla ilgili fiiller görülmektedir.

añdur- 'hatırlatmak'

'Andın soñ aydı: Ey hālāyıqlar bu hılāfat işi ağır iş turur, kerek kim cümleñiz maña yāri berseñiz bilmez işimni bildürseñiz taqı kerekmez işler mendin kelür bolsa, *añdursañız* tedi ...' (127-9)

"Ondan sonra dedi: Ey halk, bu halifelik işi zor iştir, hepinizin bana yardım etmesi gerekiyor, bilmediğim işi bana bildirmeniz gerekiyor, yapmam gereken işi yaptığımda bana hatırlatın dedi ..."

'Āyişa aydı: Ol yarmaq bar erken nişe maña añdurmadıñız? tedi.' (253-10)

"Ayşe dedi: o yarmak varken neden bana hatırlatmadınız? dedi"

Aldığı Ekler	-sañız	-madıñ
Kullanım Sayısı	1	1

bekle- 'ezberlemek'

'Ey yāranlarım, bu ilm üküş rivāyetler yād tutmaq ermes, üküş hadīslar *beklemek ermes* veliken bu ilim Haq teālānıñ nūrı turur.' (207-9)

"Ey yarlarım, bu ilim çok rivayetleri ezberlemek değildir, çok hadisler ezberlemek değildir, bu ilim Hak Teālâ'nın ışığıdır. "

Aldığı Ek	-mek ermes
Kullanım Sayısı	1

tanı- 'tanımak'

'Nāyile aydı: Anlarını körsem *tanığaymen* velikin kimler turur atlarını bilmezmen ...' (146-1)

"Nayile dedi: Onları görsem tanıyacağım, ama kim olduklarını, isimlerini bilemem"

Aldığı Ek	-ğay men
Kullanım Sayısı	1

unut- 'unutmak'

'Yā Resūlallāhi ilimdin ne kim eşitsem *unuturmen.*' (266-6)

"Ya ResulAllah ilimden ne işitirsem unutturum "

'Neme yāwuz qul turur ol qul kim mütekebbir bolğay hem taqı zālīm bolğay uluğ Tañrını *unutğay ...*' (376-9)

"mütekebbir, zalim ve yüce Tanrıyı unutan kul çok kötü kuldur"

Aldığı Ek	-ur + Şahis Eki	-miş sen	-ğay	-ıp	-madım	-mağayın
Kullanım Sayı	2	1	2	1	2	1

unuttur- 'unutturmak'

'Bu masiyatlar sebebiden ol atnı Haq teālā anlarqa *unutturdu.*' (367-5)

"bu günahlardan dolayı, Hak Teala o adı onlara unutturdu "

Aldığı Ek	-dı
Kullanım Sayısı	1

1.5 İletişim ifade eden fiiller

Nehcül Feradis'te en fazla İdrak fiil çeşitleri bu sınıfta yer almaktadır. İletişim fiilleri, iki kişi arasındaki iletişimi kuran fiilleri içinde barındırır. barındırıyor ve en fazla konuşmakla ilgili fiiller bu sınıfta yer almaktadırlar.

ay- 'söylemek'

'Haccāc *aydı* kim: Ne üçün çıqmış? tedi erse vezīrleri *aydılar* kim: Andağ *aymış* kim: Bukündin soñ bizlerke bu zālīm eli içinde turmaq bolmaz temiş taqı çıqmış ...' (343-2)

"Haccac dedi: neden çıkmış? Dediğinde bakanlar dediler: öyle demiş: bugünden sonra bizle bu zalimim elinde durmayız demiş ve çıkmış"

'Ol çıpçuq Haq teālā hazratından dād tilgey taqı *ayğay*: Yā Rabbī, bu kimerse meni nāhaq yerde nişe emegtti ...' (185-7)

"o serçe Hak Teāla hazretinden adalet dileyip dedi: Ya Rabbi bana haksız yere bu kadar zahmet çektiren kimdi ... "

Aldığı Ek	-ursen	-miş (lar)	-dı + Şahis Ekleri	-gay + Şahis Ekleri	-ğıl	Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	1	35	2642	56	46	127

ayıt- 'söylemek'

'Yana *ayıtğaylar* kim tewelerindin zekātını bermemiş bolğay ...' (250-14)

"Yine dediler develerinin zekātını vermemişsin ..."

'ol aydı: Eger oqıgnınıñ taqı *ayıtğanınıñ* niyeyeti arığ bolsa, ziyān qılmağay.' (232-10)

"o dedi: eğer okuyanın ve ya söyleyenin niyeti temiz olsan ziyanı yok"

Aldığı Ek	-tı	-ğaylar	-sun	-ğannıñ
Kullanım Sayısı	2	1	1	1

ayt- 'söylemek'

'Andağ erse men sizke *ayturmen* kim imān keltürüñ ...' (17-2)

"öyleyse ben siz söylüyorum ki iman getirin"

'ol aydı: Yâ emîre'l-muminîn ne üçün andağ *aytursiz?*' (119-1)

"o dedi: Ya Emire'm müminin neden böyle söylüyorsunuz? "

'Velikin sen secde içinde kim tesbih aytur erdin könlünde bu endişe tüşti kim ...' (320-5)

"Ama sen secde içinde Allahı tesbih ederken gönlüne bu fikir geldi ... "

Aldığı Ek	-Ur + Şahis Ekleri	-tı	-ayın	-ğil	-alıñ	-ıñ (lar)	-u + fiil	-ur + er + Şahis Eki	Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	302	2	7	2	2	3	31	106	26

aytıl- 'söylenmek'

'Telbiye *aytılur* cevabı ol turur kim Haq teâlâ Cebreilke fermanladı kim ...' (37-12)

"Telbiye dedi: Cevabı budur ki Hak Teâla Cebraîl'e emir verdi ki ..."

'Qaçan kim *aytılsa* sizlerke Tanrı teâlâ rizâsı içinde gazât qılmaqqa ...' (124-3)

"Sizlere Tanrı Teala rızası için savaş kılın söylediğinde ..."

Aldığı Ek	-ur	-ğay	-sa	-mışturur
Kullanım Sayısı	1	3	1	1

aytış- 'konuşmak'

'Bükündin soñ maña un tükendi tep habar bersen yâ taqı kişi birle *aytışursañ* yâ taqı biitig bitip maña oqıtursañ mendin harâm sen tep aydı.' (189-10)

"Bugünden sonra bana un tükendi diye haber versen ve ya birine söylettersen ve ya mektup yazıp bana okuttursan bana haramsın dedi."

Aldığı Ek	-ursañ
Kullanım Sayısı	1

çaqır- 'seslenmek'

'Bu ahvâlni kördi erse zunnârını bıraqtı taqı *çaqırdı*: Aşhadu an lâ ilâha illâllâh ...' (344-8)

"Bu durumu gördüğünde kuşağını bıraktı ve dedi: Aşhadu an lâ ilâha illâllâh ... "

'Peygâmbâr aydı: Yâ Abbâs qatığ âvâz birle *çaqırğıl* ...' (73-15)

"Peygamber dedi: Ya Abbas yüksek sesle çağır ..."

Aldığı Ek	-ur + Şahis Eki	+ -ur + er + Şahis Eki	-dı + Şahis Eki	+ -dı + erse	-ğil	-u	-ğan	-mak
Kullanım Sayısı	9	7	10	5	1	1	1	1

çaqırış- 'bağırışmak'

'Qaçan kim melekül mevt ol kimersenin rûhını qazb qılur bolsa, anıñ ehli beyti saçlarını yaysalar taqı *çaqırışı* yığlasalar taqı ...' (442-13)

"Ölüm meleği o kişinin ruhunu aldığında, onun ailesi saçlarını yaysalar ve çağırıp ağlasalar ..."

Aldığı Ek	-u
Kullanım Sayısı	1

çoğla- 'kötü söz söylemek'

'Men saña hêç *çoğlamadım*, tegme bir sormışın da lutf ve kerem birle cevâb aytur erdim.' (288-7)

"Ben sana hiç kötü söz söylemedim, her bir sorduğunda lütuf ve kerem ile cevap verdim"

'Qutayfir baqtı, Yüsufuñ köñleki art yāndan yırtılmış erdi. Qutayfir baqtı Zelihāqa *çoğladı*' (362-8)

"Qutayfir baktı, Yusuf'un gömleği arkadan yırtılmıştı. Qutayfir baktı Zeliha'ya küfür söyledi"

Aldığı Ek	-dı + Şahis Eki	-yu	-madım
Kullanım Sayısı	2	1	1

çat- 'uydurmak'

'Menim üze yalğan *çatar* men aymamış hādisi bilür erken Peygāambar aydı teyür.' (381-7)

"Benim üzerime yalan uydurur benim hadisi söylemediğimi bildiği halde Peygamber dedi diyor."

Aldığı Ek	-ar	-sa
Kullanım Sayısı	1	1

sor- 'sormak'

'sahābaların birine *sordı* kim: Peygāambar qoy etidin qayu yerni sewer?' (33-10)

"sahabelerin birine sordu: Peygamber koyun etinin neresini sever? "

'Yā İmāme'l-muslimin yaman qıldım osal qıldım *sormağ* kerek ermiş, *soramadım* tevbe qıldım.' (224-10)

" Yā İmāme'l-muslimin kötü şey yaptım gaflet ettim sormam lazımdı, soramadım tövbe kıldım."

Bu kelime eserde 50 kere geçmektedir. En fazla 11 kere olmak üzere *-dı* bilinen geçmiş zaman eki ile kullanılmıştır.

sök- 'küfretmek'

'Hālid ibnü'l-Velidin yüzinge tegdi erse Hālid ibnü'l-Velid ol hatunğa *sökti*. Anıñ sökkenini Peygāambar eşitti erse, Halidqa aydı: Yā Halid bu Amidiyyāqa nişe *söktüñ?*' (349-8)

"Halid İbn-i Veled'in yüzüne değdiğinde Halid İbn-i Veled o hatuna küfür söyledi. Onun küfür söylediğini Peygamber duyduğunda, Halid'e dedi: Ya Halid bu Amidiye neden küfür söyledin "

'Qayu yerde namāz qılğanımızni körseler, ururlar, *sökerler* hêç bilmezler emān bermezler' (11-5)

"Nerde Namaz kıldığımızı görseler, vururlar, küfür ederler ve hiç durmadan eman vermezler"

Eserde 15 kere kullanılan bu ek, *-ti* bilinen geçmiş zaman eki ile 4 kez kullanılmıştır.

sözle- 'söylemek'

'ahd qılğıl kim bukündin soñ yalğan *sözlemegeysen* tedi erse ...' (381-13)

"bugünden sonra yalan söylememeye niyet etmiş ... "

'Tek turğıl söz söyleseñ Tañrılığ için *sözlegil* benim hātırım için *sözlemeğil*.' (122-2)

"sessiz dur, söz söylersen Tanrı için söyle benim hatırım için söyleme"

Bu kelime farklı eklerle 83 kere kullanılmıştır.

sözleş- 'konuşmak'

'Erte çıkar sahrâda yörüyür hêç kişiler birle *sözleşmez* hêç kişilerke qarşılamaz.' (400-6)

"Yarın çıkar sahrada yürür kimseyle konuşmaz kimseyle karşılamaz"

'Erteke tegi ölümünñ sözlerini *sözleşip* yığlaşur erdiler.' (437-11)

"Sabaha kadar ölümden konuşup ağlıyordular."

Bu kelime 13 farklı ekle 15 kere kullanılmıştır.

te- 'demek'

'Ey Abū Sufyān bu kelmişde seni helāk qılmadın qaytmağymen *temişsen*.' (32-11)

"Ey Ebu Sufyan geldiğinde seni helak kılmadan geri dönmem demişsin"

'Haq teālā sizlerke taqı rahmat qılsun *temiş* teg men taqı ey Mekke halqı sizlerke afv qıldım *tedi*.' (52-7)

"Hak Teâlâ sizleri dahi rahmet eylesin dediği gibi Ey Mekke halkı ben dahi sizleri af ettim dedi."

'Bu zışt sūratnı bilmekdin Tanrı teālāqa sığnurbiz *teğeyler*.' (399-7)

"Bu çirkin yüzü bilmeden Tanrı Teala'ya sığınırız dediler."

Aldığı Ek	-yür + Şahis Ekler	- r (ler)	-miş (ler)	-di + Şahis Ekler	-di + Şahis Ekler + erse	-se + Şahis Ekler	-gey + Şahis Ekler	-p	Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	4	2	10	631	1500	42	5	1564	82

ten- 'denmek'

'... ol cihetdin muña Sidretü'l-Müntehā *tenür*.' (57-3)

"... o yüzden buna Sidretü'l-Müntehā denir."

'Bu hecke Heccetü'l-Vidā *tenür*.' (83-2)

"Bu hacca Heccetü'l-Vidā denir"

Aldığı Ek	-ür
Kullanım Sayısı	6

ünde- 'çağırmaq'

'Peyğambar Büreyreni *ündemiş* taqı sormış: ...' (416-5)

"Peygamber Büreyni'yi çağırmış ve sormuş ..."

'aydı kim: Barğıl ol ekki avretni munda *ündegil*.' (389-2)

"Dedi: git ve o iki kadını buraya çağır"

Bu kelime 66 kez eserde kullanılmıştır.

ündet- 'çağirtmak'

'Abūzar Gafārini *ündetseñiz* kim maña üküş teşniler qılır' (128-9)

" Abūzar Gafārini'yi çağirtın bana çok ayıplar kılar"

'Peygāmbār as zahmatı bolsa ol zaifanı *ündetür erdi*' (34-9)

"Peygamber hasta olursa o kadını çağirttırır"

Aldığı Ek	-ti	-señiz	-ür erdi	-ti erse
Kullanım Sayısı	3	2	1	2

yaraş- 'anlaşmak'

'Özi taqı añar beyet berdi. Ekegü *yaraştılar* arada fitne basıldı.' (175-9)

"kendisi dahi onunla biat etti. İkişi anlaştılar ve fitne aralarından kalktı."

Aldığı Ek	-tılar	- mışdın soñ	-maklarınñ
Kullanım Sayısı	1	1	1

qarğa- 'beddua etmek'

'Velikin cefāları iñen haddin keçti erse anda *qarğadı*.' (13-4)

"Ama cefaları çok hadden geçtiğinde ona beddua etti"

Bu fiil 27 kez eserde kullanılmaktadır.

1.6 İnanma, İnanmamak ifade eden fiiller

Bu fiiller, İdrak fiillerinin en son aşaması sayılmaktadır. Beyin algıladığı bilgiyi tamamen değerlendirmiş ve ona inanmış. inanmıştır.

Bu fiiller de Nehcül Ferdais'te geniş oranda kullanılmıştır. Bu eserin didaktik konusundan kaynaklı bir durum olabilir.

birle- 'Allah'ın birliğini kabul etmek'

'kim kim seni *birlediler* taqı peygāmbārlarınıñ rāstqa tuttılar, cümlesi sen yarlıqağıl.' (443-14)

"Senin birliğine inanan dahi Peygamber'in doğruluğuna inansalar, hepsini sen affet "

'Haq *tvt* fermānı ol turur kim siz cümle musulmān bolsañız, Tañrı teālānı *birleseñiz* ... (111-14)

"Hakk'ın emri budur: siz hepiniz Müslüman olun Tanrı Teala'nın birliğine inanın ... "

Aldığı Ek	-diler	-ñ	-se	-señiz	-mişdin soñ	-gen
Kullanım Sayısı	1	1	2	1	2	1

bit- ~ büt- 'inanmak'

'aydı: Yā Resülallāh Tañrı teālānı bir u bar turur tep manduq taqı sizni Haq teālānıñ resülü tep *bittük*.' (26-6)

"dedi: Ya Resul Allah Tanrı Teala'nın tek olduğuna inandık dahi sizi Tanrı Teala'nın resulü diye kabul ediyoruz "

'Emdi kerek kim bir u bar Tañrıqa *bütseñ* taqı meni peygāmbār teq inansañ ...' (79-1)

"şimdi tek olan Tanrıya inanmalısın ve beni resul olarak kabul etmelisin ..."

Aldığı Ek	-tük	-señ	-se
Kullanım Sayısı	1	1	1

inan- 'inanmak'

'Yâ Muhammed neteg *inanmağlıñ* saña kim sendin hêç yalğan söz eşitmişimiz yoq, iñen *inanurmiz* tep aydı.' (17-1)

"Ya Muhammed nasıl sana inanmayalım, senden hiç yalan söz işitmedik, sana çok inanıyoruz diye söyledi."

'Qanı qiyāmatnı kim körüp keldi? men hêç *inanmazmen* kim qiyāmatnı bolğay...' (425-11)

"Hani kıyameti kim görüp geldi? Ben kıyametin olduğunu hiç inanmam ..."

Eser 17 farklı ekle, 17 kez kullanılmıştır.

kirtün- 'inanmak'

'Haq teālā vade qılğan sevābqa taqı uçtmahqa *kirtünse* āsān qılğaymiz' (95-16)

"Hak Teala vade vermiş sevaba ve cennete inansa kolay edeceğiz"

Aldığı Ek	-se
Kullanım Sayısı	1

una- 'kabul etmek'

'Sizler benim butumğa secde qılıñ andın soñ men sizke munqād bolayın tedi erse munlar *unamadılar* ol taqı çıktı.' (366-11)

"Sizler benim putuma secde kılın ondan sonra ben size boyun eğeceğim dediğinde onlar kabul etmediler o ise çıktı"

Aldığı Ek	-madı	-madılar erse
Kullanım Sayısı	1	1

tan- 'inkar etmek'

'Eger bu boyaççı bözni boyamışdın soñ *tandı* erse ücre vācib bolur, ve eger bözni boyamadın burun *tanıdı* andın soñ bözni boyadı erse vācib bolmas tedi' (194-15)

"eğer bu boyacı bezi boyadığından sonra inkar ettiyse ücret ödemek gerekir ve eğer bezi boyamadan önce inkar etti ondan sonra beze boyadıysa gerekli olmaz dedi"

Aldığı Ek	-dı + Şahis Eki	-dı erse	-ğan
Kullanım Sayısı	6	2	2

yalğandır- 'yalan saymak'

'Velikin anıñ ferci köñlini rāstqa tutar ya taqı *yalğandırur*' (351-5)

"Ama onun ferci, gönlünü gerçek mi sayıyor yoksa yalan sayıyor"

'taqı Haq teālānıñ uçmahlarıñga taqı edgü sevāblarıñga *yalğandırursa* qodğaymiz anı ol yawuz masiyatları' (98-2)

"Hak Tealanın cennetini ve iyi sevablarını yalan sayıyorsa onu kötü günahlarla bırakırız ... "

Aldığı Ek	-ur	-sa
Kullanım Sayısı	1	1

yığanla- 'yalancı çıkarmak'

'... ħalāyıq meni tünle yatmaz tāat ve ibādat qılır teseler taqı men yatsamen anlarını *yığanlamış* bolğaymen ter erdi.' (186-7)

"... halayık beni gece yatmadan taat ve ibadet kılır diye bilser ve ben yatsam onları yalancı çıkartmış olurum dedi"

Aldığı Ek	-miş bol-
Kullanım Sayısı	1

yañıl- 'yanılmak'

'Tağı men yol *yañılsam* maña yolnı nişan bergir.' (114-2)

"ben yolu kaybetsem bana yolu göster"

'Ol qaz sebeb boldı kim men fitneke tüştüm namāzımı *yañıldım*.' (245-12)

"o kaz benim fitneye düştüğüme neden oldu ve ben namazımda yanıldım"

Aldığı Ek	-dım	-sam	-mağay men
Kullanım Sayısı	1	1	1

1.7 Niyet, İstek ifade eden fiiller

Bir eylemi yapmadan önce ona niyetlenmeyi ifade eden bu fiiller, Nehcül Feradiste az sayıda kullanılmıştır.

ārzūla- 'istemek, dilemek'

'Anıñ üçün kim āhiratta heç qılğanlarınñ savābını üküş körüp tağı heç qılmağanlarınñ iqābını qatığ körüp dünyāke qaytmaqñı üküş *ārzūlağay*, velikin bolmağay' (274-5)

"ahirette hiç yapmadığı işin sevabını çok gördüğü için ve ya hiç yapmadıklarının cezasını katı görüp, dünyaya geri gelmeği çok ister ama olamaz"

Farsça *arzu* ismine *la* eki gelerek *arzulamak* fiili kurulmuştur. Bu kelime eserde 10 kez eserde geçmektedir.

qol- 'istemek, affedilmesini dilemek'

'Peyğambar aydı: Ey hatun bargıl tağı yāzuquññı Haq teālādın *qolğıl* tağı tevbe qılğıl tedi.' (348-16)

"Peygamber dedi: Ey kadın git ve günahlarının affedilmesini Allahtan iste ve tövbe et "

'Bir keçe Kabeke bardım Kabenı ħalvat bulğay mumen? tep üküş yazuqlarımñı Rabbümdin *qolğay mumen?* tep bardım.' (176-7)

"Bir gece Kabeye girdiğimde Kabe'yi halvet bulur muyum diye bütün günahlarımın affedilmesini Allahımdan dilerim diye oraya gittim "

Aldığı Ek	-dı + şahis Eki	-ğay mu men	-ğıl	-sağ	-salar	-ar erdi	-dı erse	-maz mu sem
Kullanım Sayısı	2	1	1	1	1	1	1	1

til- 'dilemek, istemek'

'Men *tiledim* kim derviş birle kelimāt qılsam.' (432-11)

"Ben dervişler konuşmayı diledim"

'Yā Davūd yārānlarıña qorqutğıl nefsleri *tilegenleringe* ittibā qılmasunlar.' (301-2)

"Ya Davud sahabelerini korkut nefslerinin dilediğine uymasınlar"

Bu kelime 218 kez eserde kullanılmıştır. En fazla *-se* şart kipi çekimiyle kullanıldığı görülmektedir.

1.8 Onaylama ifade eden fiiller

Bir tek fiilde kendi gösteren onaylama, inanmanın bir farklı çeşiti sayılabilir. Onaylama ifade eden fiillerde durum değerlendirmiş ve kesin karar verilmiştir.

haqla- 'gerçek olduğunu kabul etmek'

'Sen nişe benim hatuımqa nişe mundağ işke qasd qıldın meni *haqlamadın*?' (361-15)

"sen nasıl benim kadınıma, nasıl böyle bir işe kast ettin, benim doğruluğumu kabul etmedin"

Aldığı Ek	-ğan	-madın
Kullanım Sayısı	1	1

1.9 Öğrenme ifade eden fiiller

İki kök fiilinde gözükken bu fiiller hemen hemen algılama aşamasıyla eşittir.

öğren- 'öğrenmek'

'aydı: Bu ilm kim mendin *öğrenürsen*, yatmaq, uyumaq üçün mü *öğrenürsen*? İlim *öğrenen* kişi erteke tegi yatur mu bolur?' (223-6)

"dedi: benden öğrendiğin ilmi yatmak uyumak için mi öğreniyorsun? İlim öğrenen birisi sabaha kadar uyuyabilir mi"

Bu kelime 15 kez eserde kullanılmıştır.

öğret- 'öğretmek'

'Tanrı *tvt* sizke *öğretgen* ilimdin maña taqı *öğretseniz* tedim' (200-12)

"Tanrı'nın size öğrettiği ilimden bana da öğretseniz dedim"

'Şeytân Lain bu kâfirlarqa mancınîq *öğretti*' (217-8)

"Şeytan-i Lain bu kâfirlere mancınîk öğretti"

Bu kelime 28 defa eserde kullanılmıştır.

oqı- 'okumak'

'Maña aytur: Ey Mâlik, *hat oqıyur musen*? Men aydım: *Oqıyurmen* tedim.' (322-17)

"bana dedi: Ey Malik, yazı okuyabilir misin? Ben dedim: okuyabilirim dedim."

'Ali *razhu* taqı *hutba oqıdı* Tanrı tebâreke ve teâlâqa üküş hamd u senâlar aydı ... (145-13)'

"Ali *as* hutbe okudu ve Tanrı ebâreke ve teâlâya çok hamd ve övgüler söyledi"

Genellikle bilinen geçmiş zaman çekimiyle kullanıldığı (83 defa) tespit edilmiştir.

oqıt- 'okutmak'

'Bükündin soñ maña un tükendi tep habar bersen yâ taqı kişi birle aytışursan yâ taqı bitig bitip maña *oqıtursan* mendin harâm sen, tep aydı.' (189-10)

"Bugünden sonra bana un tükendi diye haber versen ve ya birine söyledirsen ve ya mektup yazıp bana okuttursan bana haramsın dedi."

Aldığı Ek	-mıştâ	-ursan	-mağay men
Kullanım Sayısı	1	1	1

1.10 Ögüt ifade eden fiiller

İletişim fiiller gibi bu fiiller de iki ve ya fazla kişiler arasında gerçekleştirilir.

awut- 'avutmak'

'Bolmasa bu keçe qazan astım, bu oğlanları *awutmaq* üçün qazanga suw kemiştim, hęc nerese yoq suwdın öñin.' (107-4)

"olamazsa bu gece kazan astım, bu oğlanları avutmak için kazana su döktüm, sudan başka hiç birşey yok "

Aldığı Ek	-mak
Kullanım Sayısı	1

ögüt alın- 'öğüt almak'

'Haq teālāniñ vazını tutup amal qılıp *ögüt alınğaysız.*' (311-17)

"Hak Teala'nın vaazını alıp ona yapıp öğüt alınız. "

Birleşik fiil olan bu kelime bir kez Nehcül Feradis'te geçmektedir.

ögütle- 'öğüt vermek'

'Peyğambarqa neçe özlerimizni neçe az oğşatsaq taqı qabül qılğıl tep hoşluq birle *ögütler erdi.*' (128-15)

"ne kadar az kendimizi Peygamber'a benzetsek, kabul olur diye sevinçle öğütler verdi"

Aldığı Ek	-p	-r erdi	-di erse
Kullanım Sayısı	1	1	1

2. Duygu fiilleri

Olayların algılamasında ve onların anlamlandırmasında farklı duygular meydana gelir. Duygular bireyin ruh halini gösterdikleri için bilişte oluşan ve değerlendirilen duygularımız durum ve alınan bilgilere göre değişebilmektedir. Duyguları ifade eden fiillere *Duygu fiilleri* denir.

'Duyguların bilişsel modeli, ilk olarak duygu ve düşünce iç gözlem yöntemiyle elde edilen gözlemlerin aktarımından hareket etmektedir. İkinci olarak, düşüncelerin duygularla ilişkisini ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak da, ne tür düşüncelerden hangi duyguların doğduğuna dair genellemeler yapılmaktadır. (Savaş 2012: 232)

Duygular olumlu duygular ve olumsuz duygular olarak ele alınır. Olumlu duyguları ifade eden fiillere olumlu duygu fiilleri, olumsuz duyguları ifade eden fiillere ise, olumsuz duygu fiilleri denilir.

2.1 Olumlu duygu fiilleri

ağırla- 'ağırlamak, yüceltmek,'

'... seniñ edgü ādatlarıñ bar: yaq yawuqnı seversen yalğan sözlemessen, kişileriniñ emeğini kötürürsen taqı qonuqlarını *ağırlarsen* miskınlerke yārī berürsen ...' (8-11)

"... senin iyi alışkanlıkların var: yakınlarını seversin, yalan söylemezsin, insanların zorluklarını alırsın, konuklarını ağırlarsın, miskinlere yardım edersin "

'... Taqı dünyāda ne amal birle meşğül erdiniz ki Haq tala sizlerni *ağırlap* yüzüñizni münevver qılmış?' (241-15)

"... dünyada hangi işe meşguldünüz ki Hak Teala sizleri ağırlayıp yüzünüzü münevver etmiş "

Bu kelime farklı eklerle 37 kez eserde kullanılmıştır.

bağışla- 'affetmek,'

'Men bildim kim Haq *tvt* bu altı yüz miñ kişini ol altı kişiye *bağışladı.*' (271-13)

"Ben Hak Teâla o altı yüz bin kişiyi o altı kişiye bağışladığını anladım."

Bu fiil kullanıldığı yere göre farklı anlamlar göstermektedir. 'Affetmek' anlamı ile duyu fiillerin kategorisine giren bu fiil, bütün eserde iki kere *-dı* eki ile birlikte kullanılmıştır.

hürmet qil- 'saygı duymak'

'Tağı Peygâmbâr bizlerni ağırlar erdi, *hürmet qilur* erdi tağı sen bizlerni ağırlamadın tediler erse ...' (110-12)

"Peygamber bizleri ağırladı, bize saygı duydu, sen bizleri ağırlamadın dediğinde ..."

Bu birleşik fiil 18 kere eserde kullanılmıştır.

şükür qil- 'şükür etmek'

'Men Rebbümke *şükür qilmağayın* mu tağı şükür qilğan qullardın bolmağayın mu?' (314-17)

"Ben Rabbime şükür etmedim mi? Şükür eden kullardan değil miyim?"

Bu birleşik fiil 16 kere eserde kullanılmıştır.

hoşlan- 'hoşlanmak'

'İbrâhîm peygâmbâr tağı Haq teâlânın atı birle *hoşlandı*, içi münevver boldı ...' (212-9)

"İbrahim Peygamber Hak Teâlâ'nın adı ile sevindi ve içi münevver oldu"

Aldığı Ek	-dı
Kullanım Sayısı	1

sew- ~ söw- 'sevmek'

'senin edgü âdatların bar: yaq yawuqnı *seversen* yalğan sözlemessen, kişilerinin emeğini kötürürsen tağı qonuqlarını ağırlarsen miskinlerke yârî berürsen ...' (8-11)

"... senin iyi alışkanlıkların var: yakınlarını seversin, yalan söylemezsin, insanların zorluklarını alırsın, konuklarını ağırlarsın, miskinlere yardım edersin "

'Ey ferîştelerim, sizler bu qulumnuñ amalını *sewdünüz* tağı zâhiringâ nazar qıldınız ...' (402-11)

"Ey Meleklerim, sizler bu kullarımın amallarını sevdiniz ve zahirlerine baktınız"

Bu fiil 82 kez eserde kullanılmıştır.

sewnüş- 'mutlu olmak'

'eger tağı saña musîbet teğer bolsa anın birle *sewnüşürler*, tep hâbar berdi.' (412-14)

"eğer sana bir musibet gelirse onunla mutlu olurlar diye haber verdi."

Aldığı Ek	-ürler	-ü
Kullanım Sayısı	1	1

sewün- 'sevinmek'

'cümle sâhabalar *sewündiler.*' (23-17)

"bütün sahabeler sevindiler"

'Yana uyqumdın oyğandım erse, ijen *sewündüm* kim hêç ol *sewüngenimge* nehayât yoq erdi.' (272-6)

"Yine uykudan uyandıgımda, çok sevindim, sevincime son yoktu"

Aldığı Ek	-dı + Şahis Eki	-ür + men	-genim	- gey erdi	-mek
Kullanım Sayısı	27	1	2	1	1

yüreklen- 'cesaretlenmek'

'Qaçan kim bu habarnı eşitti erse *sewü*ndi taqı *yüreklendi* ...' (369-2)

"Bu haberi işittiğinde sevindi ve cesaretlendi"

Aldığı Ek	-di
Kullanım Sayısı	1

2.2 Olumsuz duygu fiilleri

ağırsın- 'zoruna gitmek'

'... abuşka yana aydı: lutf birle kerem birle hêç *ağırsınmadı*.' (287-14)

"yaşlı yine dedi: lütuf ve kerem ile hiç zoruna gitmedi."

Aldığı Ek	-ur siz	-madı
Kullanım Sayısı	1	1

alda- 'aldatmak'

'Haq *tvt* aygay: Ey qullarım meni mü *aldaysız* yâ taqı benim üze mü cüret qılursız?' (402-7)

"Hak Teâlâ diyor: Ey kullarım beni mi aldatıyorsunuz ya da benim üzerime mi yiğitleniyorsunuz? "

Aldığı Ek	-yur siz
Kullanım Sayısı	1

ārlan- 'utanmak'

'... ol ābid bu fāsiqdin *ārlandı* taqı bu fāsiqqa hōr köz birle baqtı ...' (372-14)

"o şeyh bu dinsizden utandı ve ona hor gözle baktı"

Aldığı Ek	-dı
Kullanım Sayısı	1

aybla- 'ayıplamak'

'Bu derviş yaman kişi turur hattâ kim sizke taqı til tegrüp sizni *ayblayur*, tedi erse, hālîfa aydı: Meni *ayblap* ne aytur?' (420-15)

"bu derviş kötü insandır hatta size bile laf söyleyip ayıplıyor, dediğinde halife dedi: beni ayıplayarak ne diyor?"

'... Havāriler bildiler kim İsa Peygāambar ölmüş itni taqı *ayblemek* tilemez, ...' (389-14)

"... Havariler İsa Peygamber'in ölmüş köpeği bile ayıplamağı istemediğini anladılar "

Aldığı Ek	-yur	-dı	-p	-mışı	-mek
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	1

āzārlat- 'azarlamak, incitmek'

'Ata ana haqqı ol turur kim, ataqa ölginçe terbiyet qılsañ taqı hêç *āzārlatmasañ.*' (283-10)

"Ata ananın hakkı, ataya ölene kadar edepli davranmak ve onu azarlamamaktır. "

Aldığı Ek	-ğanlardın	-masañ
Kullanım Sayısı	1	1

azdur- 'yoldan çıkarmak'

'Qaçan kim Peygāambar Zühre yıldıznı körer bolsa köñlinge Hārüt Mārūtnı *azdurğan* Zühre tüşer erdi taqı ol Zühreke lanat qılır erdi ...' (367-14)

"Peygamber Zühre yıldıznı gördüğünde gönlünde Harut ve Marut'u yoldan çıkartan Zühre'yi hatırlatıp ve o Zühre'yi lanetlerdi. "

Aldığı Ek	-ğan	-makğa
Kullanım Sayısı	1	1

azğur- 'hak yoldan çıkarmak'

Şeytān-i lain Hācarnı *azğura bilmedi.* (214-6)

'İblīs aydı: Yā Rebbī seniñ izzetin birle and yād qılırmen bu Âdem oğlanlarınñ cümlesini *azğurğaymen ...*' (279-7)

"İblis dedi: Ya Rabbi seni izzetin ile ant içiyorum bu Âdemoğullarının hepsini hak yoldan çıkaracağım ..."

Aldığı Ek	-ğay men	-u bil-
Kullanım Sayısı	3	1

azıt- 'yoldan çıkarmak'

'Bilgil āğāh bolğil kim gūr azābınñ üç ülüşde biri ğıybatdın bolğay taqı bir ülüşi gammāzlıqdın bolğay taqı bir ülüşi yoldın *azıtmaqđın* bolğay.' (387-2)

"bunu bil ve haberdar ol ki, mezar azaplarının üç bölümünden biri dedikodu, bir bölümü gammazlık ve bir bölümü ise hak yoldan çıkarmaktır. "

Aldığı Ek	-makdın
Kullanım Sayısı	1

azla- 'aşağılamak'

'Yana ferīsteler taqı bir qulunıñ amalını kökke aşurğaylar taqı bu amalını *azlağaylar* taqı ħōrlağaylar.' (402-13)

"yine melekler bir kulun amellerini göğe çıkardıklarında bu ameli azarlarlar ve aşağılarlar"

Aldığı Ek	-ğaylar
Kullanım Sayısı	1

çaq- 'gammazlık etmek'

'Bu qavmlar gammāz tururlar musulmānlarını zālimlerqa *çaqlar.* Yā taqı ekki musulmān arasında gammāzlıq qılıp uruş kiriş, üküş fitneler qopturur.' (67-9)

"bu kavimler, gammazlar ve Müslümanları zalimlere gammazlık ediyorlar ve ya iki Müslümanın arasında gammazlık edip çok fitne sokup, vuruş ve savaş çıkartırlar. "

Aldığı Ek	-arlar
Kullanım Sayısı	1

eymen- 'korkmak'

'Men sizke bardım qorqa *eymenü* siz maña qorquğumdın emān berdiñiz taqı maña nusrat berdiñiz' (76-14)

"ben korkarak size vardım siz bana korkumdan dolayı güven verdiniz ve bana yardım ettiniz."

Aldığı Ek	-ü
Kullanım Sayısı	1

ğazablan- 'öfkelenmek'

'Bu sözni Ebreheke aydılar erse Ebrehe için *ğazablandı* taqı ant içti kim: Men barıp anlarının Kabelerini ħarāb qılmasam er oğlu bolmağaymen.' (41-15)

"bu sözü Ebrehe'ye söylediklerinde Ebrehe çok öfkeleni ve ant içti: Eğer ben gidip onların Kâbelerini yıkmasam yiğit oğlu değilim diye"

'Ol şeyh bu çengni yerke urdı, pāra pāra boldı erse, ol yiğit bardı bu sözni ħalifağa aydı. Halife *ğazablandı* erse ol çeng keltürgen yiğit aytur: ...' (311-1)

"o şeyh bu çengi yere vurdu, param parça etti, o yiğit varıp bu sözü halifeye söyledi. Halife öfkeleni ve o çengi getiren yiğide dedi: ..."

Aldığı Ek	-dı	-dı erse
Kullanım Sayısı	5	1

ħōrla- 'küçük görmek'

'Yana ferīsteler taqı bir qulnuñ amalını kökke aşurgaylar taqı bu amalını azlağaylar taqı *ħōrlağaylar*.' (402-13)

"yine melekler bir kulun amellerini göğe çıkardıklarında bu ameli azarlarlar ve aşağılarlar"

'Quma birle ħatun qatında oynamaq ħatunni *ħōrlamaq* bolur, ...' (192-14)

"kuma ile kadının yanında oynamak, kadını küçük görmektir..."

Aldığı Ek	-ğaylar	-mak
Kullanım Sayısı	1	1

qadğur- 'üzülmek, endişe etmek'

'... eger muminlarğa Haq *tvt* emgek taqı müsibet tegürse maña tegmiş teg *qadğururmen* tedi erse' (317-17)

"eğer Hak Teâlâ Müslümanlara zorluk veya bela değirse bana değmiş gibi üzülürüm dedi "

'teğme kişi bu işniñ uhdasındın çıqa bilmeğey, men bu işni kimke teslim qılayın tep *qadğurdum*.' (102-2)

"her insan bu işi yapmayı beceremez, ben bu işi kime teslim etmeliyim diye endişe etti."

Aldığı Ek	-ur + Şahis Ekleri	-dı + Şahis Ekleri	-Diğer Ekler
Kullanım Sayısı	4	32	17

qadğurt- 'üzmek'

'Abū Hanīfe aydı: Bir qorqunçlığ tüş kördüm. Ol tüş meni iñen *qadğurttı* tedi erse' (191-13)

" Abū Hanīfe dedi: bir korkunç rüya gördüm. O rüya beni çok korkuttu dedi "

Aldığı Ek	-ur	-tı
Kullanım Sayısı	1	1

qorq- 'korkmak'

'Yā Rabbī, izzetini birle ant yād qılurmen haqīqat *qorqtum* kim hēç kimerse uçtmaḥqa kirmegey tep.' (61-11)

"Ya Rabbi izzetle ant içiyorum, gerçekten kimsenin cennete giremeyeceğinden korktum."

'... bu Adem oğlanlarının cümlesini azğurğaymen meger muhlis qulların mendin *qorğğaylar* özkelerini cümlesini azğurğaymen tedi.' (279-8)

"... bu Âdemoğullarının hepsini hak yolundan çıkaracağım, meğer muhlis kulların benden korkacaklar, diğerlerinin hepsini hak yolundan çıkaracağım. "

Bu fiil 114 kere eserde kullanılmıştır.

künil- 'kiskanmak'

Ömer hazır erdi yığladı taqı aydı: Yā Resūlallah men sizke mü *künilermen?* tedi. (65-6)

"Ömer hazır olup ağladı ve dedi: Ya Resul Allah ben sizi mi kiskandım? dedi"

Aldığı Ek	-r men	-mek	-meki
Kullan Sayısı	1	1	2

kūwen- 'kibirleşmek'

'Muhlib atlığ ḥalīfını kördi kim *kūwenü* yöriyor.' (373-14)

" Muhlib adlı bir halifeni kibirlenerek yürüdüğünü gördü"

Aldığı Ek	-diler	-ü	-ür erdi	-mek
Kullanım Sayısı	1	7	1	1

oynat- 'kandırmak'

'Andağ aytur kim: Ey meni ehlim ey benim oğlanlarım zīnhār ve zīnhār sizlerni bu dünyā *oynatmasun* kim neteg kim meni *oynattı.*' (443-4)

"Öyle diyor: Ey benim çocuklarım, ey benim oğlanlarım, zinhar ve zinhar sizleri bu dünya kandırmasın, beni oynattığı gibi"

Aldığı Ek	-ti
Kullanım Sayısı	1

öwkele- 'öfkelenmek'

'Yā Aba'l Hasan, sizin qatıñızğa kirmiñizde oğlum Yeziddin qatığ *öwkelep* turur erdim.' (292-5)

" Yā Aba'l Hasan, sizin yanınıza girdiğimde oğlum Yezid'den çok öfkelenmişim "

Aldığı Ek	-p
Kullan Sayısı	1

sarsıt- 'üzme'

'ata ananı irig söz birle yâ taqı çaqırmaq birle *sarsıtmağıl*' (285-9)

"ana babanı kötü sözle ve ya sesle üzme"

Aldığı Ek	-mağıl
Kullanım Sayısı	1

ufan- (*uwtan-*) 'utanmak'

'Ey yigit *ufanmaz musen* tedi erse yigit aydı: Kimdin *ufanayın?*' (413-10)

"Ey yiğit utanmıyor musun dediğinde yiğit dedi: kimden utanayım? "

'Arablar taqı *ufandılar* taqı mufāhıratını qoydılar.' (374-13)

"Araplar utandılar övünmeyi bıraktılar"

Aldığı Ek	-ur + Şahis Ekleri	-dı + Şahis Ekleri	-ayın	-u	-ğan	-ur + er + Şahis Ekleri	-maz musen	-mağayın mu
Kullanım Sayısı	6	2	1	1	1	2	1	1

ürk- 'ürkmek'

'Qaçan kim Mekke hālqı mundah āvāz eşittiler, cümle qorqup *ürkü*p yığışu keldiler taqı aydılar: ...' (16-15)

"Mekke halkı böyle bir ses işittiklerinde, hepsi korkup, *ürkü*p toplanarak gelip dediler"

Aldığı Ek	-üp
Kullanım Sayısı	1

yer- 'kötülemek'

'taqı Peyğambar *as'qa* üküş dūalar aydı, taqı dünyānı *yerdi* taqı āhıratnı medh qıldı' (106-3)

"Peygamber'e çok dualar söyledi, dünyayı kötüledi ve ahireti övdü"

Aldığı Ek	-dı	-er bol-	-mekini
Kullanım Sayısı	1	1	1

yigren- 'nefret etmek'

'taqı andağ *yigreney erdim* neteg kim siz ol sası ölügseni *yigrenürsizler* anıñ üçün kim Tanrı teālā dünyānı *yigrendi*'. (397-17)

"siz o kokulu ölüden nefret ettiğiniz gibi nefret ederim, Tanrı Teāla dünyayı nefret edici ettiği için"

Bu kelime farklı eklerle 38 kez kullanılmıştır.

yupula- 'kandırmak'

'Yā Muhammed bu ol qavmlar turur kim musulmānları yüzinde *yupulağuçlar* mashāra qılğuçlar tururlar' (67-5)

"Ya Muhammed bu kavim Müslümanları yüzlerinde kandırıyorlar ve onlarla dalga geçiyorlar"

Aldığı Ek	-ğuçlar
Kullanım Sayısı	1

3 Duyu fiilleri

Bilgiler, duyarlar aracılığı ile çevreden alınmakta ve alınan bilgiler, zihinde algılama işlemini başlatılmaktadır. Duyuların aracılığıyla gerçekleştirilen hareketlere *Duyu fiilleri* denilir.

'Algılama sürecini yani zihinsel faaliyetleri başlatan olgu duyudur. İnsan sahip olduğu beş duyudan hareketle birtakım bilgiler edilir. Çıkarımda bulunur ya da tahminde bulunur. Yani zihin süreci algı ile başlar. Zihni algılama süreci duyularla gerçekleşirken bunların dildeki ifade karşılığı duyu fiilleridir.' (Erkan 2017: 58)

Levin, çalışmasında duyu fiillerini *Görme fiilleri*, *Gözetleme fiilleri*, *Uyarı fiilleri* ve *Gözleme fiilleri* şeklinde tasnif etmektedir. (Levin 1993: 189)

Duyu fiilleri hakkında çalışan en başta Alman dil bilimci Viberg olmak üzere, birçok araştırmacı duyu fiillerini beş duyuya dayanarak *görme*, *işitme*, *dokunma*, *tat alma* ve *koklama* olarak beş sınıfta yerleştirmektedir.

3.1 Görme duyu fiilleri

baq- 'bakmak'

'Fâtıma keldi. *Baqar* Peygâmbar *as* secde içinde turur taqı bu kâfirler külüşüp tururlar ...' (12-9)

"Fatıma geldi. Baktı Peygamber secdededir ve kâfirler gülüp duruyorlar"

'Zelihâ qatında olturdu velikin Zelihâ yüzinge *baqmaz erdi*, yerke *baqar erdi*. Zelihâ aydı: Yâ Yûsuf, ne körklüg yüzün bar tedi erse Yûsuf aydı: Gürke kirsem, üç kün ol gürda yatsam, yüzüm andağ zışt bolğay kim hêç kimerse *baqa bilmegey* tedi.' (360-16)

"Zeliha'nın yanında oturdu, ama Zeliha'nın yüzüne bakmıyordu, yere bakıyordu. Zeliha dedi: Ya Yusuf ne güzel yüzün var dediğinde Yusuf dedi: mezara girsem, üç gün orada yatsam, yüzüm öylesine çirkin olacak ki kimse yüzüme baka bilmez dedi."

Aldığı Ek	-ar + Şahis Ekleri	-tı + Şahis Ekleri	Diğer ekler
Kullanım Sayısı	136	36	63

kör- 'görmek'

'Ummi Cemil aydı: Yâ Abâ Leheb bu kün seni iñen qadguluğ *körermen* ne iş boldı' (16-7)

"Ummi Cemil dedi: Yâ Abâ Leheb bu gün seni çok üzgün görüyorum ne olmuş"

'Keldim cüftümke aydım: Ey cüftüm, Peygâmbarnı bu ahval üze *kördüm*.' (28-10)

"geldim eşime dedim: Ey eşim Peygamber'i bu durumda gördüm"

'Peygâmbar qadğurdu taqı aydı: Yâ Alî barayın taqı Fâtımanı *köreyin* tep Fatıma qatınğa keldi erdi.' (142-13)

"Peygamber üzüldü ve dedi: Ya Ali varıp Fatıma'yı görelim, Fatıma yanına geldi"

Bu fiil 347 kez farklı eklerle kullanılmıştır.

körgüz- 'göstermek'

'Bolğay kim Haq teâlâ maña qiyâmat açlığını *körgüzmegey* tedi erse.' (142-7)

"Ola ki, Hak Teâlâ bana kıyamet açlığını göstermesin diye"

'Yâ Azrâil kâfirning taqı fâcirniñ canını qabz qılmaq üçün kelseñ neteg sūrat birle kelürsen? Ol sūratıñnı maña *körgüzgil* tedi.' (438-17)

"Ya Azrail kâfirlerin ve ya günahkârların canını almak için geldiğinde nasıl bir yüzle geliyorsun? O yüzünü bana göster dedi"

Bu fiil 17 kez eserde kullanılmıştır.

körkit- 'göstermek'

'Haq teâlâ ayğay kim: Sizler taqı dünyâda taât ve ibâdat qılır erdiñiz taqı taâtlarınız maña *körkitür erdiñiz ...*' (408-4)

"Hak Teâlâ diyor: sizler dünyada taat ve ibadet edip taatlarınızı bana gösterirdiniz ..."

Aldığı Ek	-üe erdiñiz
Kullanım Sayısı	1

körün- 'görünmek'

'Bu dünyâ maña bir sūrat bolup ....' (100-1)

"Bu dünya bana bir suret olup göründü ..."

'Haq teâlânıñ buyruqını osal tutsañ iltifât qılmasañ taqı ħalâyıq közünde ħör *körünseñ* barçadın öziñni artuq körseñ kibir ol bolur tedi.' (372-5)

"Hak Teâlâ'nın buyruğundan gafil olursan, önem vermiyorsun, halk gözünde hor görünsen, bütün varlıklarını çok görürsen, işte o kibir olur, dedi"

Bu fiil 26 kez eserde kullanılmıştır.

3.2 İşitme duyu fiilleri

eşit- 'işitmek'

'Düreyd aydı: Ne iş turur kim teweler âvâz taqı qoylar âvâzi *eşitürmen?* tep aydı.' (69-17)

"Düreyd dedi: nasıl iştir ki develer dahi ses çıkartıyorlar, sesleri iştir misinin? dedi"

'Neteg kim yığlamaqlarını *eşittim*, köñlüm mecrūh boldı, külgenlerini taqı *eşiteyin* köñlüm ħoş bolsun ...' (107-17)

"Ağladığımı işittiğimde gönülüm üzüldü, güldüklerini dahi işiteyim gönlüm hoş olsun"

Duyu fiilleri arasında en çok kullanım oranı gösteren bu fiil 140 kez eserde kullanılmıştır.

eşitil- 'işitilmek'

'Ol yönden men taqı öptüm, tedi taqı yığladı. Ança yığladı kim âvâzi *eşitildi.*' (272-17)

"o yönden ben dahi öptüm, dedi ve ağladı. Öyle ağladı ki sesi işitildi"

Aldığı Ek	-mez	-di
Kullanım Sayısı	1	1

eşittür- 'işittirmek'

'hēç yāĥşı yerlerde hâzir bolmadıñ, yāĥşı amallar qılmadıñ, bizlerke yāĥşı sözler *eşittürmediñ* sendin hēç ħoşnūd qılmadıñ ...' (440-2)

"hiç iyi yerlerde hazır olmadın, iyi ameller yapmadın, bizlere iyi sözler işittirmedin, senden hiç memnun kalmadık ..."

'Keliñ bu Haq teâlânıñ ewinge ziyâret qılıñ nidâ qıldı erse, Haq teâlâ İbrahim nidâsını ervahlarqa *eşittürdi*' (39-5)

"Gelin bu Hak Teâlâ'nın evini ziyaret edin nida kıldığında, Hak Teâlâ İbrahim nidasını ruhlara işittirdi"

Aldığı Ek	-di	-di er-
Kullanım Sayısı	2	1

işit- 'işitmek'

'Abū Hanīfe ol kişinin sözünü *işitti erse* aytur erdi: ...' (186-6)

"Abū Hanīfe o kişinin sözünü işittiğinde dedi: ..."

Aldığı Ek	-megenlerke	-ti erse
Kullanım Sayısı	1	1

tiñle- 'dinlemek'

'... ḫalīfa taqı ol dervīş sözünü *tiñlep* tek turur erdi' (420-12)

"... halife o dervişin sözünü dinleyip dururdu"

'Bir kimerse bu dervīşke hased qıldı taqı ḫalīfağa aydı kim: Bu dervīş sözinge ne iltifāt qılıp sözünü *tiñleyürsüz?*' (420-14)

"Birisi bu dervīşi kıskandı ve halifeye dedi: Nasıl bu dervişin sözüne önem verip sözünü dinliyorsunuz? "

Aldığı Ek	-mez	-medi	-megey
Kullanım Sayısı	2	1	1

3.3 Koklama duyu fiilleri

sası- 'pis kokumak'

'İsā Peygāmbar havārileri birle keçip baruda bir it ölügesi kördi kim inen *sasıyur erdi*. Havāriler aydılar kim: Ne yaman *sasıyur* tediler erse ...' (389-11)

"İsa Peygamber havariler ile geçiyordu orada çok kötü kokan bir köpeğin ölüsünü gördü. Havariler dediler: Çok kötü kokuyor dediklerinde ..."

Aldığı Ek	-yur	-yur erdi
Kullanım Sayısı	2	1

yıdla- 'koklamak'

'Peygāmbar aydı: Aqzıdın *yıdlañ* ḫamr içmiş bolmasun tedi erse *yıdladılar*.' (348-7)

"Peygamber dedi: Ağzını koklayın şarap içmiş olmasın dediğinde, kokladılar"

'Men Yemen tarafındın Haq teālānıñ rahmatınıñ yıdğın *yıdlayurmen*' (400-14)

"Ben Yemen tarafından Hak Teâlâ'nın rahmetinin kokusunu kokluyorum"

Aldığı Ek	-yur men	-dılar	-ñ	-yu	-mağay
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	1

3.4 Tatma duyu fiilleri

aç- 'acıkmak'

'Ol aydı: Hatunuñ inen *açmış*.' (332-10)

"o dedi: eşin çok acıkmış"

'Bir mumin bir şehirke kirse taqı qarnı *açsa* velikin şüphelig taām keltürseler ...' (300-6)

"bir mümin bir şehre girerse ve karnı açsa ama şüpheli yemek getirselere ..."

Aldığı Ek	-miş	-tı	-sa	-ıp tur	-ğanrak	-mışı
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	1	1

aşa- 'yemek yemek'

'... tenāvul *aşaḡ* ol taāmlardın kim Haq tebāraka ve teālā sizlerge rüzī qıldı' (263-12)

"Hak Teālā'nın sizlere rızık ettiği yemeklerden yiyin"

Aldığı Ek	-ḡ
Kullanım Sayısı	1

azıqlandur- 'azık vermek'

'Andın soḡ Peyḡāmbar *as* ol Arābīni teweke mindürdi taqı *azıqlandurdi* taqı öz yeringe ıda berdi.' (163-16)

"ondan sonra Peygamber o Arābī'yi deveye bindirdi ve ona azık verdi ve kendi yerine gönderdi"

Bu fiil sadece bir kere metine kullanılmıştır.

çeyne- 'çiğnemek'

'ol taāmdın *çeynep* bırakıp turur erdiler.' (34-3)

"o yemekten çiğneyip bırakıp dururdular"

'ol vaqıtta kim ağuluḡ etni *çeynep* biraqtım erdi, andın berü birer vaqıtlarda birer zahmat berür erdi maḡa.' (34-12)

"zehirli eti çiğneyip bıraktığım andan beri bir zamanlarda bana bir zorluk verirdi "

Aldığı Ek	-yü başla-	-p	-mezdin burunrak
Kullanım Sayısı	1	2	1

iç- ~ iş- 'içmek'

'Ol cihetdin sahābalar teberrük kılp *içer erdiler* taqı yüzleringe sürter erdiler tep aydı.' (45-2)

"o yüzden sahabeler teberrük kılp içerdiler ve yüzlerine sürterdiler, diye söyledi"

'taqı ne miqdār kim dünyāda ḡamr *içmiş erdi* ol miqdār ḡamīm içürgeyler.' (363-16)

"dünyada şarap içtiği kadar sıcak su içti"

'Bu zühre ḡamr alıp kelmiş erdi, özi sāqılıq qıldı. Anḡa *iştiler* kim esürdiler taqı ol Zühre birle zina qıldılar.' (367-1)

"Bu Zühre şarap alıp getirmişti, kendisi sağlık kıldı. Sarhoş olana kadar içtiler ve Zühre ile zina yaptılar."

Bu fiil 87 kez eserde geçmektedir.

içür- 'içirmek'

'Ey qarındaşım hēç sezer müsē kim bu ağunı sizke kim *içürdi?*' (175-15)

"Ey karındaşım, bu zehri sana kim içirdiğini seziyor musun?"

'Ol kız sāqī bolup muazzinke ḡamr *içürdi.*' (365-2)

"o kız saki olup müezzine şarap içirdi "

'taqı ne miqdār kim dünyāda ḡamr içmiş erdi ol miqdār ḡamīm içürgeyler.' (363-16)

"dünyada şarap içtiği kadar sıcak su içirt"

Aldığı Ek	-di + Şahıs Eki	-geyler	-seler	-medin
Kullanım Sayısı	6	1	1	1

qan- 'doymak'

'cümle çerig ol çeşmedin içtiler cümle *qandılar.*' (150-11)

"bütün ordu o çeşmeden su içip doydular "

'Peygâmbar ekki elgi birle ol kersanni kötürdi taqı Ummi Muidke içürdi. Ança içti kim *qandi.*' (22-11)

"Peygamber iki eli ile o yiyecek kabini götürdü ve Ummi Muid'e içirdi, doyana kadar içti"

Aldığı Ek	-dı	-dılar	-ğınça
Kullanım Sayısı	1	1	1

qandur- 'doymak'

'... her keçe öz elgim birle atamqa anamqa sütdin *qandurmadın* oğlanlarımqa bermes erdim.' (293-8)

"her gece kendi elimle atama anama süt verip, onları süttten doyumadan oğlanlarım vermiyordum"

Aldığı Ek	-dı	-ğan	-ğınça	-madın
Kullanım Sayısı	1	2	1	1

suwsa- 'susamak'

'aydı: Yâ Zeyd, *suwsadım*, munda bir kimersedin suw tilegil içeyin dedi' (99-10)

"dedi: Yâ Zeyd susadım burada birinden su dile içelim dedi "

'Taqı çerig birle iñen *suwsap turur erdiler.*' (148-14)

"Ordu ile çok susayıp dururdular"

Aldığı Ek	-dı + Şahıs Eki	-p tur
Kullanım Sayısı	6	2

Bu birleşik fiil aynı şekilde 68 kere metinde geçmektedir.

tat- 'yemek'

'Bir kün taâm bışurduq hêç *tatmadı.*' (25-8)

"bugün yemek pişirdik hiç tatmadı"

'Ey nefsum *tatğıl* tamuğ otınñ eserini.' (315-17)

"Ey nefsim cehennemın otunun eserini tat"

Aldığı Ek	-ar	-tı	-ğıl	-madın	-mışımız	-madi	-maz erdi
Kullanım Sayısı	1	1	1	1	2	3	1

toy- 'doymak'

'Meger ömrün içinde bir keçe erdi kim *toyup* yattın erse ...' (268-3)

"ömrünün içinde doyup yattığın bir gece oldu mu"?

Bu fiil Nehcğl Feradiste 15 kez geçmektedir.

ye- 'yemek'

'Bu qačan ekin ekgey taqı qačan ol ekinni bu yegey?' (435-2)

"bu ne zaman ekin ekecek ve o ekini bu yiyecek"

Bu fiil, yemek yemek anlamında 98 kere kullanılmıştır. Fiillerin mecazi anlamları da metinde geçmektedir.

yetrü- ~ yedür- 'yedirmek'

'... ferîşteler ol kişilerin etlerini keserler taqı özlerine loqma qılu yetrürler.' (67-3)

"melekler o kişilerin etlerini keserler ve kendilerine lokma yapıp yedirtirler"

'ol taâm içinge sarımsaq qattı taqı ol taâmı ol dervîşke yedürdi.' (421-5)

"o yemeğin içinde sarımsak kattı ve yemeği dervîşe yedirtti"

Bu fiil farklı eklerle 9 kere eserde kullanılmıştır.

Sonuç

Çok çeşitli anlatım yollarına sahip olan Türkçe, Mental fiiller konusunda oldukça zengin bir dildir. Fiilleri pek çok yönden inceleyen çalışmaların yanısıra günümüzde yeni bir çalışma alanı olarak 'Mental fiiller' de araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Mental fiiller anlambilim dalında incelemeye ihtiyaç duyan yeni bir alandır.

Türkçenin tarihi dönem ve eserleri üzerinde mental fiiller alanında yapılacak çalışmalarla önemli bilgilere ve karşılaştırma imkânlarına sahip olunacaktır. Çünkü mental fiiller özelden insanın genel de ise bir milletin duygu ve düşüncelerini ifade etme yollarını ortaya koyacaktır.

Bu çalışmada Harezmi Türkçesiyle yazılmış dini, didaktik bir eser sayılan Nehcül Feradis'teki Mental fiiller incelenerek sınıflandırılmıştır.

Yapılan tespite göre 54 İdrak fiili 4185 kez bu eserde kullanılmıştır.

İdrak Fiilleri (7816)	
Anlama İfade Eden Fiiller	3
Bilmek İfade Eden Fiiller	332
Düşünmek İfade Eden Fiiller	54
Hatırlama ve Unutma İfade Eden Fiiller	19
İletişim İfade Eden Fiiller	7192
İstek İfade Eden Fiiller	237
Onaylama İfade Eden Fiiller	2
Öğüt verme İfade Eden Fiiller	4

9 olumlu 27 olumsuz fiilden oluşan Duygu fiilleri 805 kez bu eserde kullanılmıştır.

Duygu Fiilleri (805)	
Olumlu Duygu Fiilleri	191
Olumsuz Duygu Fiilleri	275

25 fiili içine barındıran Duygu fiilleri 1106 kez bu eserde kullanılmıştır.

Duyu Fiilleri (1107)	
Görme	626
İşitme	159
Koklama	8
Tatma	313

Elde edilen değerlere göre mental fiillerinde en fazla kullanılan ve ayrıca en fazla çeşiti olan fiiller, İdrak fiilleridir. İdrak fiilleri arasında iletişim fiillerinin yüksek oranda kullanıldığı tespit edilmiştir.

İletişim fiillerinden özellikle ay- ve te- fiillerinin eserde 3845 ve 2907 kez kullanılmış olmaları eserin didaktik ve çeviri eser olmasıyla ilgilidir. Eserin Hadis tercümesi olması da sürekli aktarım cümlelerine ihtiyaç duyulmasına yol açmış olmalıdır. Bu köklerden türemiş ayt- ten- gibi ikincilbiçimler de Nehcü'l Fradis'te sıklıkla kullanılmaktadır.

Olumlu ve olumsuz fiiller olarak iki ana başlık altında toplanılan duyu fiiller de sıklık ve çeşitlilikle Nehcü'l Fradis'te kullanılmaktadır.

Bu özellik en çok görme duyu fiillerinde kendini göstermektedir. Örnek olarak *baq-* fiili 235 kez farklı eklerle eserde kullanılmıştır. Görme duyu fiilleri sınıfında yer alan diğer fiiller ise hepsi *kör-* ana fiilden türetilmiş fiillerdirler.

İşitme duyu fiilleri de sadece, *eşit-* ve *tiple-* ana fiillerinden türetilen fiilleri içinde barındırmaktadır. Duyu fiilleri arasında en az kullanım orana sahip olan koklama fiiller, *yıdla-* ve *sası-* fiillerinden oluşmaktadır. Bu fiil gövdelerinden meydana gelen fiiller Nehcül Feradis'te 8 kez kullanılmıştır. Duyu fiilleri arasında tatama fiilleri de önemli orandadır.

Hirik (2017) çalışmasında, üçfarklı eserde duyu fiillerini kullanım oranını karşılaştırırken görme duyu fiilinin en fazla kullanıldığını tespit etmiştir. Böylece, insanın en temel duygusunun görme olduğunu kanıtlanmaktadır. Hirik'in çalışmasıyla benzer sonuçlara ulaşılmış olması önemlidir.

KAYNAKÇA

Hirik, Erkan. *Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi*, Sutad, Bahar (41). 2017.

Yaylagül, Özen. 'Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller' *Modern Türklük Araştırma Dergisi, Cilt 2, Sayı 1*. Ankara. 2005.

Kaamchybekova Abdiram, Kıyal. 'Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri', *ODÜ sosyal bilimler enstitüsü, cilt 2, sayı 3*. 2011.

Şahin, Savaş. 'Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller', *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı ¼*. 2012.

Şahin, Savaş. *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2012.

Karakuşçu, M. *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*. Ankara, Pelin Ofest. 1999.

Goatly, A. *The Languages of Methaphors*. London and New York. 1997.

Halliday, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammer*. London. 1990.

Levin, B. *English Verb Classes and Alternations*. Chicago, University of Chicago Press. 1993.

Vimberg, Ake. 'Verbs of Perception'. *Language Typology and language Universal, ED: Martin Haspelmath; Ekkehard Köng. Berlin. 2001*

Bin Ali, Mahmud. *Nehcü'l Feradis*. Hazırlayanlar: Tezcan, Semih; Zülfükar, Hamza; Ata, Aysu; Eckmann, Janos. Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

